

MAGYARORSZÁGI ÚJGÖRÖG KÖNYVEK ÉS KÖNYVTÁRAK.

A hazai görög telepesek szellemi életének értékes tanúbizonyságai a magyarországi nyomdákban kikerült újgörög nyomtatványok. Nagyobb részt a XVIII. század utolsó és a következő század első évtizedeiből származnak. Számuk — az eddigi kutatások szerint —¹ meghaladja a hetvenet, de bizonyos, hogy újabb kutatások ezt a számot még növelni fogják. Megjelenésük — természetesen — párhuzamos a magyarországi görög templomok és iskolák alapításával s azokkal azonos vallási, nemzeti eszméket és didaktikai célokat szolgálnak.

A sort Χρύσανθος Ζηταῖος epiruszi származású szerzetes "Ὁργανον Προγυμναστικόν" című nyelvtani munkája nyitja meg 1713-ban. A nagyszombati egyetemi nyomda terméke. A rendelkezésünkre álló adatok szerinti legközelebbi évszám 1787: ZAVIKÁSZ GYÖRGY három könyvének kiadási esztendeje (Pest, LETTNER JÓZSEF betűivel). Ezután csaknem minden évben sűrűn követik egymást a görög könyvek egészen az 1830-as évekig. A következő évtizedekben fokozatosan gyérül a számuk. A sort Νικηφόρος Καλογεράς görög pap 'Αλεξανδριναὶ θεολογικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ μελέται című munkája zárja be 1867-ben (Pest, TRATTNER—KÁROLYI ny.).

A szellemi élet különféle ágait képviselik ezek a könyvek. Van köztük: botanikai szógyűjtemény (1), csillagászat (1), vannak földrajzi összefoglalások (3), geometria (1), természetrajz (1), orvosi könyvek (3), történeti munkák (8), pedagógiai útmutatások (1), jogtudományi könyvek (2), vitairatok (2), alfabetáriumok (5), iskolai olvasókönyvek (3), nyelvtanok (10), szótár (1), a gö-

¹ L. „Magyar-görög bibliográfia“ a MORAVCSIK GYULA szerkesztésében megjelenő „Magyar-görög tanulmányok“ egyik legközelebbi számában.

rög nyelv apológiája (1), retorika (1), iskolai bibliák és katekizmusok (6), egyházi énekes könyvek (4), imakönyvek (3), alkalmi versezetek (3), vannak továbbá fordítások ógörögből (4), Comenius munkáiból (1) s a francia, német és olasz egykorú szépirodalomból (5).

A megjelenési hely és nyomda szerint a következőképen oszlanak meg: Brassó (GÉT ISTVÁN nyomdája: 1), Buda (Egyetemi ny. 15, a nyomda megjelölése nélkül: 5), Győr (STREIBIG JÓZSEF ny.: 1), Nagyszeben (3), Nagyszombat (Egyetemi ny.: 1), Sárospatak (1), Pest (BEIMEL JÓZSEF ny.: 1, LETTNER JÓZSEF ny.: 2, PATZKÓ FERENC ny.: 4, TRATTNER ny. 1806 és 1867 közt: 24, a nyomda megjelölése nélkül: 11), Pozsony (BELNAY utódai ny.: 1), Újvidék (JANKOVICH JÁNOS ny.: 1). Nyomtatványaink tehát túlnyomórészt a petrózai nemes TRATTNER (később TRATTNER—KÁROLYI) cég és az Egyetemi Nyomda termékei. Nagy többségük ismeretlen mind a magyar, mind a külföldi bibliográfiák szerzői előtt.

Erdemes közülük néhányat mutatóba kiemelni. Ilyen külön említésreméltó többek között a kecskeméti egyházközség könyvtárában őrzött Σύνομος Προσευχή (Sárospatak, 1818) kis foliója.¹ Az előszót és imát tartalmazó könyvecske, mint a vidéki magyar nyomdaipar görögbetűs terméke, beszédes tanúbizonyság az egykorú hazai műveltségi állapotokról. A magyar-görög szellemi kapcsolatok szempontjából is figyelemreméltó a több könyvtárban fellelhető Ἱατρικαὶ Παραινέσεις (Pest, 1787, LETTNER JÓZSEF ny.). RÁTZ SÁMUEL „Orvosi Oktatás“-ának újgörög fordítása.² Ugyancsak magyar vonatkozásai miatt értékes az Ὀνοματολογία βοτανική τετραγώνιος (Pest, 1787, LETTNER JÓZSEF). Ennek a négynyelvű (ó-, újgörög, latin és magyar) botanikai névszótárnak, — melynek szerzője felhasználta COMENIUS „*Janua linguarum*“-át, REMBERTUS DODONAEUS „*Stirpium historiae*“-ját, DIOSKORIDES botanikai iratait, SZENCI MOLNÁR ALBERT szótárát és LONICERUS „*Kräuter-Buch*“-ját is, — főforrása és egyik mintája CSAPÓ

¹ HAJNÓCZY IVÁN: A kecskeméti görögség története. Budapest, 1939. Magyar-görög tanulmányok 8. sz. 45. l.

² HORVÁTH ENDRE: Zavirász György élete és munkái. Budapest, 1937. Magyar-görög tanulmányok 3. sz. 37. és 106. l.

JÓZSEF „*Új füves és virágos magyar kert*“ c. könyve volt.¹ A Μέθοδος Ἀστρογνωσίας (Pest, 1815, TRATTNER ny.) c. nyomtatvány nem egyéb, mint MARÓTHI GYÖRGY „*Methodus Astrognosiae*“ c. latin nyelven írt csillagászati tankönyvének görög fordítása. A munka valószínűleg eredetiben meg sem jelent, hanem nyomtatásban először görög nyelven — a fenti fordításban — látott napvilágot a pesti egyházközség könyvtárában ma is őrzött kézirat alapján.² A Διατριβὴ ἢ καθρέπτεις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης (Pest, 1832, BEIMEL JÓZSEF) PÉCZELI JÓZSEF „*A' Görög Nyelvről*“ címen 1791-ben a Komáromi Tudós Társaság Mindenest Gyűjteményében (I—19. l.) megjelent — a görög nyelv védelméről szóló — tanulmányának újjörög fordítása, illetőleg átdolgozása.³ A magyarországi görögöknek a nyugati szellemi élettel való kapcsolatáról tanúskodik egyebek között a Τύχαι Τηλεμάχου (Buda, 1801, Egyetemi Nyomda): FÉNELON *Télémaque*-ja GOVDELÁSZ fordításában, továbbá a kecskeméti könyvtárban⁴ egyetlen ismert példányban őrzött Ὁ Ἡθικὸς Τρίπους (Buda, 1815, Egyetemi Nyomda), amely METASTASIO, MARMONTEL és GESSNER egy-egy munkájának görög fordítását tartalmazza. Felemlítjük végül a Τὸ Μέγα Ἀλφαριθμέριον-t (Pest, 1800, PATZKÓ FERENC nyomdája), függeléke miatt, mely a görög PELENKÁSZ Testvérek könyvkereskedésében kapható görög könyvek katalógusát közli alfabetikus sorrendben. Az érdekes katalógus könyvállománya ugyanazt a szellemet tükrözi vissza, amelyet ZAVIRÁSZ GYÖRGY könyvtárából és végrendeléből is ismerünk.⁵

Ugyanennek a kultúrának a termékei a magyarországi nyomdákból kikerült újjörög eredetiből fordított magyar- és idegen nyelvű nyomtatványok.

Telepeseink magyarosodásának az eredménye, hogy újjörög-ből magyarra fordítottak néhány imakönyvet. Ezek: MISKOLCZI MIKLÓS: *Igaz vallástétele a napkeleti közönséges és apostoli ekklé-*

¹ HORVÁTH ENDRE: i. m. 55. és 109. l.

² GRAF ANDRÁS: Jeórijosz Zavirasz budapesti könyvtárának katalógusa. Budapest, 1935. Magyar-görög tanulmányok 2. sz. 14. l. és Horváth E. i. m. 23. és 103. l.

³ EPhK 61 (1937) 361—368.

⁴ HAJNÓCZY i. m. 44. l.

⁵ MKSzemle 62 (1938) 33—40.

siánnak . . . (Pest, 1791) MOGILAS PÉTER után; KARAPÁCS DEMETER: *Imádságos könyvetske* . . . (Pest, 1795); ismeretlen fordítótól: *A' Jerusálémi Görög Anyaszentegyháznak Szent Miséje alatt való imádságok* (Vátzon. ΝΥΟΙΠΤΑΤΑΙΟΤ ΜΑΡΑΜΑΡΟΣΙ GOTTLEB ANTAL betűivel A' Vátzi Görög Templom' számára. 1801); STERIADY THEODOR: *Evangyeliomok és Epistolák* . . . (Vác, 1802); POPOVICS JÁNOS: *Orthodox hitvallók imakönyve, vagy a Görög Synopsis magyarja* . . . (Nagyvárad, 1861).

A görögöknek a balkáni népek közti műveltségterjesztő szerepéről tanúskodnak az újgörögből fordított szerb- és oláhnyelvű magyarországi nyomdatermékek, mint Πολυζώνης Κοντός neves görög tudós Ποικίλη Διδασκαλία c. munkájának oláh fordítása NÍCODIM GRECEANUL-tól *Invățături de multi stințe* címmel (Nagyszeben, 1811), továbbá Δημ. Δάρβαρις egyik könyvének oláh fordítása EUFROSIN POTECA-tól „*Mai nainte gătire spre Cunoștința de Dumnezeu*” címmel (Buda, 1818, Egyetemi ny.). Ide tartoznak RAKICS VINCE szerb fordításai: a „*Cvjet dobrodjeteli*...” (Buda, 1800), melynek görög eredetije: Νέον Ἐνδοξοῦ Χαρίτων és a „*Zsrta Avramova*” (Buda, 1811 és még többször) a Θυσία τοῦ Αβραάμ c. híres krétai dráma fordítása.

A görögök saját műveltségükkel együtt a nyugati kultúrát is terjesztették szerb és oláh hitsorsosaik közt. Ennek egyik tanúbizonysága a Nagyszebenben 1797-ben kiadott „*Ahilefs la Schiro*” újgörögből készült oláhnyelvű *Metastasio*-fordítás.

Ha meggondoljuk, hogy a török hódoltság (1453—1821) idején a görögnyelvű könyvek voltak a szétszórt nemzet összekapcsolói, a görög nemzeti öntudat ébredésének és a politikai felszabadulás előkészítői, akkor természetesnek találjuk, hogy a legkülönbélebb tárgyú könyveknek volt vásárló közönsége. A magyarországi telepések a könyvpártolásban nem maradtak hátra a diaszpóra többi görögjei mögött. Ezt nemcsak a fentemlített hazai görög nyomtatványok bizonyítják, hanem a külföldön kiadott görög könyvek előfizető lajstromai is, melyekből kitűnik, hogy a hazánkban élő görögök a könyvpártolást komoly nemzeti ügynek tekintették és százszámmal vásárolták a legdrágább kiadványokat is.

Ennek a nemzeti szellemtől áthatott könyvkultúrának emlékét őrzik a magyarországi görög egyházközségek *könyvtárai*.

A fentemlített hazai görögnyelvű kiadványok is — a görögországi Kozányi város municipális könyvtára és a budapesti Széchényi Könyvtár mellett — ezekben az egyházközségi könyvtárakban találhatóak.

Köztük az első helyen áll a *budapesti egyházközség* könyvtára 57 kézirattal, 1632 kötet nyomtatvánnyal és levéltárral.¹ Rendezése és katalógusának közzététele MORAVCSIK GYULA kezdeményezésének köszönhető.² A *kecskeméti* könyvtárat és levéltárat HAJNÓCZY IVÁN rendezte s a kéziratok és nyomtatványok katalógusát a kecskeméti görögökről szóló monografiájában tette közzé.³ A könyvtárban őrzött 17 magyarországi görög nyomtatvány közül 4 csak Kecskeméten található.⁴ A 18 kézirat közül az I. számú (ΛΟΓΙΚΗ) GAVRIL KALONÁSZ gyöngyösi görög lelkész híres kéziratgyűjteményéből⁵ került Kecskemétre. A XV. sz. (Περίηγησις) ZAVIRÁSZ GYÖRGY elveszettnek hitt értékes útleírása 1800-ból.⁶ A XVI. sz. kézirat ZAVIRÁSZ könyvtárának 1801-ből való sajátkezű katalógusát, a XVII. sz. ugyanazon tudós *Cantemir-fordításának*⁷ kéziratát tartalmazza.

Nem kevésbé fontos a *miskolci* egyházközség könyvtára, melyet POPOVICS KONSTANTIN rendezett. A könyv- és kéziratállományról mindezideig nyomtatott katalógus nem jelent meg, de a kéziratok lajstrom adatai mutatják, hogy gazdag gyűjtemény.

Futólagos látogatásunk alkalmával meggyőződünk arról, hogy a *gyöngyösi* és az *egri* görög alapítású templomokban is elég nagyszámban vannak görög könyvek különféle — a görögség életére vonatkozó — levéltári anyag mellett... mind rendezetlen állapotban. Bizonyára *Karcag*, *Szentes*, *Hódmezővásárhely* és más helyek görög alapítású egyházaiban is találhatóak görög könyvek, levelek és okmányok, amelyek a hazai görögség multjához adatokat szolgáltathatnak.

¹ MKSzemle 62 (1938) 3. l.

² GRAF A. i. m.

³ HAJNÓCZY i. m. 39—48. l.

⁴ Γ. Ζαβίρα: Ἱερά Ἱστορία (Pest 1787), Ἀνθίμου Π.: Ταμεῖον γραμματικῆς (Újvidék 1810), Ὁ Ἡθικὸς Τρίπους (Buda 1815), Καλλονά: Σύνομος Προσευχῆ (Sárospatak 1818).

⁵ MKSzemle 62 (1938) 2. l.

⁶ HORVÁTH E. i. m. 62. és 110. l.

⁷ HORVÁTH E. i. m. 40. és 107. l.

A veszendőbe menő görögnyelvű és görögvonatkozású levéltári anyagnak a felkutatása, rendezése, és feldolgozása a hazai újgörög kutatás egyik legégetőbb feladata. Ennek a feladatnak elvégzéséhez azonban az egyéni kezdeményezés nem elégséges. Kívánatos országos bizottság megalakítása a magyarországi görög alapítású templomok, műemlékek, könyvtárak és levéltárak megmentésére. Kívánatos továbbá a kutatók számára megfelelő ösztöndíjak létesítése, valamint az idevonatkozó kiadványok anyagi alapjának megszervezése. A magyarországi görög szellemi élet nyomtatott és egyéb emlékei ugyanis nem csupán a görögség törhetetlen életerejéről és nagyságáról tanúskodnak, hanem újabb bizonyítékokat szolgáltatnak amellet, hogy hazánk földjén a nemzetiségek sajátos kultúrájukat szabadon fejleszthették. A hazai görög telepések egyik XVIII. századi szellemi vezéralakja ebben az értelemben nevezi Magyarországot a nemzetiségek „türelmes Anyjának“: Μητέρα τῆς ἀνοχῆς.¹

HORVÁTH ENDRE.

¹ HORVÁTH E. i. m. 36. és 106. l.